

Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ Η ΛΕΞΙΣ («ΟΝΟΜΑ») ΩΣ ΣΥΜΒΟΛΟΝ

1. Ἡ γλῶσσα. Τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσης¹ παρουσιάζεται εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν τόσον ἐνωρίς, ὅσον ἀκριβῶς καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος καὶ τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου. Ἡ γλῶσσα ὡς μοναδικὸν μέσον ἐκφράσεως τῆς διανοήσεως καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ συγκέντρωσε τὴν προσοχὴν τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων εἰς τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου, ὡς τρόπου ἀνακοινώσεως, καὶ κατανοήσεως ἐκ μέρους τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ὡς τρόπου συγχρόνως ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθείας. Οὕτω δύναται τις σήμερον νὰ παρακολουθήσει μέσω τῶν γραπτῶν μνημείων τῆς περιόδου αὐτῆς, ὡς ἐπίσης καὶ ἐξ ἄλλων περιόδων μεγάλης ἀνθήσεως τῆς φιλοσοφίας, λογοτεχνίας καὶ ἐν γένει τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος τῶν διαφόρων λαῶν. Πᾶσα γλῶσσα καὶ πᾶν γραπτὸν μνημεῖον ὑψηλοῦ λόγου καὶ διανοήσεως ἀνήκουν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν ἐποχὴν, ἢ ὅποια τὰ ἐγέννησεν· εἶναι ὁ μόχθος τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπάσχισε νὰ καθορίσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν μοῖραν του, τὴν ἱστορίαν του καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὰς μεταφυσικὰς του ἀνησυχίας καὶ ἀναζητήσεις. Αἱ γλῶσσαι τῶν διαφόρων λαῶν τοῦ παρελθόντος, ὡς λέγει ὁ Hegel, ἐκφράζουν τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν αὐτῶν καὶ ὅλα μαζὶ εἰσέρχονται εἰς τὸ Πάνθεον τοῦ πνεύματος² ἢ γλῶσσα εἶναι ἡ συγκεκριμένη παρουσία τοῦ πνεύματος³· εἶναι τὸ ἔργον καὶ τὸ σῶμα τοῦ πνεύματος, ὅπου τὸ «καθαρὸν ἐγὼ» ἀποκρυσταλλοῦται γινόμενον «ἀντικειμενικὸν ἐγὼ»⁴.

Ἀλλὰ τώρα τίθεται εἰδικότερα τὸ ἐρώτημα τί εἶναι γλῶσσα; Γλῶσσα βεβαίως ἔχει μόνον ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἑναρθρὸς λόγος εἶναι ἴδιον γνώρισμα μόνον τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ὡς «ζῶον λόγον ἔχον», ὡς ἔμψυχον δηλαδή ὄν με λογικὴν καὶ λαλίαν, ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐξωτερικεύει τὰ διανοήματά του. Τὰ ζῶα δὲν ἔχουν λόγον, συνεπῶς οὔτε γλῶσσαν. Τὰ ἄψυχα σώματα ἐρχόμενα εἰς βίαιαν ἐπαφὴν μεθ' ἑτέρων στερεῶν ἀντικειμένων προκαλοῦν κρότον, δηλαδή γδοῦπον καὶ γενικῶς θόρυβον (ψόφον). Τὰ

1. Πβ. γενικῶς: B. PARAIN, *Untersuchungen über Natur und Funktion der Sprache*, Stuttgart 1969; J. STENZEL, *Philosophie der Sprache*, München 1964², I. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Σύστημα φιλοσοφικῆς ἠθικῆς*, Ἀθῆναι 1965, σσ. 78-90.

2. G. W. HEGEL, *Phänomenologie des Geistes*, ἐπιμ. G. LASSON, τ. 2, Leipzig 1928³, σ. 506.

3. *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 457.

4. *Αὐτόθι*, σ. 455.

ἔμψυχα ἀλλὰ ἄλογα ὄντα διαθέτουν φωνήν, ἀλλὰ φωνήν ὡς ἀναρθρον κραυγὴν, διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζουν κυρίως τὰ διάφορα εἶδη συναισθημάτων ἐκ τῶν ὁποίων ἐμφοροῦνται. Ὁ ἄνθρωπος κατ' ἀποκλειστικότητα διαθέτει τὸν λόγον, ὅστις δὲν εἶναι ἀπλῶς πηγὴ ἀέρος (*flatus vocis*), ἀλλὰ «φωνὴ σημαντική». Εἶναι φωνή, ἡ ὁποία σημαίνει λογικὸν περιεχόμενον. Ἡ γλῶσσα συνεπῶς εἶναι σύστημα «ὀνομάτων», δηλαδή λέξεων, τοῦτέστι σύνολον σημείων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζεται τὸ «σημαινόμενον», δηλαδή ἐν λογικὸν καὶ πνευματικὸν περιεχόμενον. Ἡ λέξις πάλιν ὡς στοιχεῖον συστατικὸν τῆς προτάσεως δὲν εἶναι μόνον ἀπλοῦς τις ἦχος εἰλημμένος ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἀλλὰ σύμβολον, εἰς τὸ ὁποῖον συμβάλλουν ὁ φυσικὸς ἦχος μετὰ τοῦ νοήματος. Ἡ λέξις, δηλαδή τὸ ὄνομα, εἶναι ἐπομένως τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τῶν δύο κόσμων, τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ κόσμου τῶν νοημάτων. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα εὐρίσκεται εἰς στενὴν καὶ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν γλῶσσαν. Ἡ γλῶσσα ὡς σύνολον λέξεων εἶναι ἐκφρασις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἐκπεφρασμένος λόγος ἐπίσης γινόμενος ἀντιληπτός ἐμψυχούται μόνον διὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἔμψυχος σύνδεσμος κατὰ ταῦτα μεταξὺ ἐξωτερικοῦ σημείου καὶ ἐσωτερικοῦ νοήματος τῆς λέξεως εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κοινωνὸς τῶν δύο κόσμων, αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου –κατὰ βάθος οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ψυχὴ– κεῖται εἰς τὰ σύνορα τοῦ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου. Ἡ ψυχὴ ὡς «μεταξὺ»⁵ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου συνδέει τοὺς διωταμένους αὐτοὺς κόσμους καὶ διαλεκτικῶς τοὺς προσεγγίζει. Ὡς ἐμπειρικὸν μὲν συνειδέναι ἡ ψυχὴ κινεῖται εἰς τὴν σφαῖραν τῶν φαινομένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὡς καθαρὸν δὲ καὶ θεωρητικὸν συνειδέναι, ὡς καθαρὰ ἐνέργεια τῶν νοημάτων, συλλαμβάνει τὰ περιεχόμενα τοῦ νοητοῦ κόσμου. Ἡ ψυχὴ ὡσαύτως λογιζομένη καὶ κρίνουσα συνδέει τὰς ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου παραστάσεις αὐτῆς πρὸς τὰς ἐκ τοῦ νοῦ λαμβανομένας γενικὰς ἐννοίας καὶ μορφώνει λογικῶς τὸ χάος τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων. Ταιουτοτρόπως ἡ ψυχὴ ὡς γέφυρα τῶν δύο κόσμων φέρει εἰς συμφιλίωσιν τὸ γενικὸν μὲ τὸ εἰδικόν, τὴν νόησιν μὲ τὴν αἴσθησιν. Καί, πράγματα, ἡ ψυχὴ γεφυρώνει τὸ χάσμα τῶν δύο κόσμων. Διὰ τοῦ διαλόγου, τὸν ὁποῖον ἐγκαινιάζει μὲ τὰ πράγματα τοῦ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ κόσμου, ἐπιτυγχάνει ἀφ' ἑαυτῆς ἐν λογικὸν «μετείκασμα» τῶν δύο αὐτῶν πραγματικοτήτων. Ὅταν ὁμιλεῖ ἡ ψυχὴ καὶ διαλέγεται μὲ τὰ παντὸς εἶδους ἀντικείμενά της, τότε λαμβάνει τὴν ἀπάντησιν· ὅταν ὁμιλεῖ ἡ ψυχὴ, ἀπαντᾷ ὁ κόσμος, ἀπαντᾷ προσέτι καὶ αὐτὸς ὁ Θεός. Ὁ διάλογος τῆς ψυχῆς μὲ τὰ πράγματα, ἐξωτερικά καὶ ἐσωτερικά, κατ' οὐσίαν εἶναι σιωπηρὸς μονόλογος τῆς ψυχῆς πρὸς ἑαυτήν, ὅταν παύει ὁ ἐξωτερικὸς λόγος τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων, διότι ὁ μονόλογος τῆς ψυχῆς ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει εἶναι ἡ λογικὴ σύλληψις καὶ ἐπεξεργασία τῶν πραγμάτων,

5. Πβ. ΠΛΑΤ., *Συμπ.*, 204 b κ. ἐξ.

τὰ ὅποια ἄλλως ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς συνειδησιακῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς.

Ἀπεναντίας, ὁ προφορικός λόγος καὶ ἡ γλῶσσα διακόπτουν τὴν σιωπὴν τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου τῆς ψυχῆς καὶ τῆς διανοίας. Ὁ προφορικός ὅμως λόγος ἀποτελεῖ προέκτασιν τοῦ σιωπηροῦ διαλόγου τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ στοχασμοῦ· εἶναι διάλογος τῶν πολλῶν, οἱ ὅποιοι σκέπτονται συλλογικῶς καὶ διὰ τῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἀμοιβαίας κατανοήσεως συμπληρώνουν τὴν προσωπικὴν των πείραν. Ἡ γλῶσσα κατὰ ταῦτα ὡς διάλογος εἶναι ἐπικοινωνία τῶν πολλῶν ψυχῶν καὶ τῶν πολλῶν πνευμάτων· εἶναι τὸ μέσον ἐπικοινωνίας μετὰ τὸν συνομιλητὴν πρὸς κατανόησιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς συζητήσεως. Ὁ διάλογος ἐπομένως εἶναι τὸ γεγονὸς συνεννοήσεως καὶ ἐπικοινωνίας διὰ τῆς διατυπώσεως τῶν ἐκατέρωθεν ἀπόψεων.

Ἐμβαθύνοντες εἰς τὴν φύσιν τῆς διὰ τοῦ λόγου ἐπικοινωνίας μεταξὺ δύο ἢ περισσότερων διαλεγόμενων, διαπιστοῦμεν τὸ ἐξῆς βασικὸν στοιχεῖον: ὁ διάλογος γίνεται μεταξὺ προσώπων. Ὁ διάλογος εἶναι σχέσις ἐπικοινωνίας προσώπων. Τὸ διαλεγόμενον πρόσωπον προσαρμόζεται πρὸς τὸν λόγον καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ συνομιλητῆ του. Κοινὴ πρόθεσις τῶν συνομιλητῶν εἶναι νὰ προσαρμοσθοῦν πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς συζητήσεώς τους, δηλαδή πρὸς τὸ ἀπὸ κοινοῦ ζητούμενον. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν τῶν διαλεγόμενων δημιουργεῖται σχέσις ἐντάσεως καὶ προσθετικότητος πρὸς τὸ ἀντικείμενόν των· προκαλεῖται τάσις γνωστικῆς καὶ λογικῆς προσπελάσεως τοῦ ἀντικειμένου τοῦ διαλόγου πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας. Μεταξὺ τῶν πραγμάτων δὲν ὑφίσταται ἡ ἀνωτέρω σχέσις. Τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων εὐρίσκονται εἰς κατάστασιν ἀδιαφόρου καὶ ἀδιαλείπτως βωβῆς πραγματικότητος. Ἀπεναντίας, ὅπου ὑφίσταται σχέσις προσώπου καὶ πράγματος, ἐκεῖ δημιουργεῖται ὁ διάλογος τοῦ προσώπου πρὸς τὸ πρᾶγμα, τὸ ὅποιον ἔχει τὴν θέσιν του εἰς τὸ πεδίον τῆς γνώσεως ἢ τῆς πράξεως καὶ τῆς αἰσθητικῆς συγκινήσεως.

Ἡ γλῶσσα ὡς σχέσις ἐπικοινωνίας μεταξὺ προσώπων ἀποκαλύπτεται τῶρα εἰς τὸν διάλογον. Ἡ γλῶσσα πάλιν ὡς ὁργανωμένον σύνολον λέξεων καὶ ὄργανον ἐκφράσεως καὶ συνεννοήσεως ἑνὸς λαοῦ εἰς μίαν ὁρισμένην ἱστορικὴν στιγμὴν ἀποτελεῖ ὑπερπροσωπικὸν κτῆμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ἡ γλῶσσα, καίτοι χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν ὁμίαν καὶ τὸν διάλογον, δὲν εἶναι ἰδικόν μου ἢ ἰδικόν σου κτῆμα, ἀλλὰ ἀνήκει εἰς ὅλους ἡμᾶς, οἱ ὅποιοι τὴν ὁμιλοῦμεν. Πολὺ ὀρθῶς λέγει ὁ Heidegger ὅτι δὲν ὁμιλεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἡ γλῶσσα⁶. Ἡ γλῶσσα κεῖται ὑπεράνω προσώπων, ὑπεράνω ἐμοῦ καὶ σοῦ, εἰς τὸ ἀπρόσωπον ἐπίπεδον τοῦ λαοῦ, ὁ ὅποιος τὴν ὁμιλεῖ.

6. M. HEIDEGGER, *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen, Neske, 1959, σ. 12.

2. Ἡ λέξις («ὄνομα») ὡς σύμβολον. Ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖται ἐκ συνόλου λέξεων. Οἱ λέξεις ὡς καὶ τὰ «ὀνόματα» τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦν τὰ βασικά στοιχεῖα τοῦ λόγου. Ἡ πρότασις ὡς λεκτικὴ ὁλότης ἐκφράζει ἀπηρτισμένην λογικὴν κρίσιν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἐκ λέξεων. Ὁ χαρακτήρ τῆς λέξεως ἐντασσόμενος εἰς τὸ γενικότερον πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῆς προελεύσεως τῆς γλώσσης εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν ἡρμηνεύθη διττῶς· ἡ λέξις κατὰ τὴν μίαν ἀποψιν ἐθεωρήθη ὡς τι φύσει ὑφιστάμενον, κατὰ δὲ τὴν ἑτέρα ὡς τι νόμῳ καὶ συνθήκῃ τιθέμενον ὄνομα τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ὅλον θέμα ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας καὶ δὴ εἰς τὴν ἔριν περὶ γλώσσης καὶ «ὀρθοεπείας» τῶν Σοφιστῶν. Περὶ αὐτοῦ θα ἀσχοληθῶμεν ὁμῶς κατωτέρω. Πέρα τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων τὸ πρόβλημα τοῦ φύσει ἢ συνθήκῃ χαρακτήρα τῶν ὀνομάτων ἀπασχολεῖ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνων τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ γλῶσσα εἶναι «ὄργανον» καὶ δὴ καὶ «ὄργανον διδασκαλικόν» τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου, παραδέχεται ὅτι τὰ ὀνόματα ὡς καὶ ἡ φύσις τῆς γλώσσης εἶναι προϊόντα συμβατικά τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, εἶναι δηλαδὴ σύμβολα ἀμοιβαίας κατανοήσεως ἐκ μέρους αὐτῶν.

Τὸν χαρακτήρα τῆς γλώσσης καὶ τῆς λέξεως ὡς συμβόλου τοῦ πνεύματος ὑπεστήριξαν πολλοὶ φιλόσοφοι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐτόνισεν ὁ Ernst Cassirer εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἔργου του *Philosophie der symbolischen Formen*. Ἡ γλῶσσα, ὡς ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία, εἶναι κατὰ τὸν φιλόσοφον σύμβολα ἐνὸς ὑπερτεταγμένου καὶ νοητοῦ κόσμου, ὑπὸ τῶν ὁποίων ὁ κόσμος οὗτος ἐκπροσωπεῖται. Τὰ σύμβολα ὁμῶς τοῦ Cassirer διαφέρουν τῶν συμβόλων τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν διήνυσεν ἀναγκαστικῶς ὁ ἄνθρωπος. Τὰ σύμβολα τῆς μυθικῆς ἐποχῆς δὲν εἶναι ἡθελημένες προσωποποιήσεις ἢ ἐκφράσεις πνευματικῶν περιεχομένων καὶ ἰδεῶν. Τὰ σύμβολα τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, τοῦναντίον, μαρτυροῦν ἀδυναμίαν συλλήψεως ὑπὸ τοῦ νοῦ τῶν πραγμάτων κατὰ ἀφηρημένον καὶ λογικὸν τρόπον. Τὰ μυθικά σύμβολα καταδεικνύουν συγχρόνως τὴν θέσιν καὶ σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑξωτερικὸν κόσμον καὶ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα τὸν περιβάλλουν ἀσφυκτικῶς. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ παρουσιάζεται ἐπὶ ἐντονότερον εἰς τὴν μαγικὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιδιαστείλῃ τὰ ὀνόματα ἀπὸ τὰ πράγματα. Τὰ ὀνόματα κατὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς μαγικῆς περιόδου ἐγκλείουν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Μέσα εἰς τὸ ὄνομα ὑποκρύπτεται ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων, διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐνίοτε ἀποφεύγεται ἡ ὀνομασία αὐτῶν. Παρόμοιον τι ἐνθυμίζει εἰς ἡμᾶς ἡ ἀποφυγὴ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων. Τὰ σύμβολα, ἀπεναντίας, τοῦ ἀνεπτυγμένου πνευματικῶς ἀνθρώπου ἐκφράζουν τὰ μεγάλα ἔργα καὶ τίς κατακτήσεις τοῦ πνεύματος. Ἐκφρά-

ζουν τὰ θρησκευτικά καὶ αἰσθητικά βιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν πείραν τῆς ζωῆς του. Καὶ ἡ γλῶσσα εἶναι σύμβολον, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ καθημερινῶς, ὡς δὲ λέγει ὁ Jean Paul, οἱ λέξεις μιᾶς γλώσσας εἶναι σύμβολα, τὰ ὁποῖα ἐξασθένησεν ἡ καθημερινὴ χρῆσις των.

Ἀλλὰ τί εἶναι σύμβολον; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν θὰ ἐφώτιζεν εἰς πολλὰ σημεῖα τὸ θέμα τῆς γλώσσης καὶ εἰδικότερον τῆς λέξεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔσχατον μόνιον τοῦ λόγου. Ἡ λέξις «σύμβολον» προερχομένη ἐκ τοῦ ρήματος «συμβάλλειν», σημαίνει τὴν εἰς ὠρισμένον σημεῖον συνάντησιν δύο διαφορετικῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα συμπίπτουν ἢ συναιροῦνται ἀποτελοῦντα τρίτον πνὰ διάφορον τῶν πρότερον δύο σαφῶν ἑτεροτήτων. Οἱ ἄνθρωποι, οἱ συνάπτοντες σχέσεις ἐμπορικῆς καὶ οἰκονομικῆς φύσεως, συμβάλλονται διὰ τῆς ἐκ δύο ἢ πλειόνων προσυπογραφῆς συμβολαίων. Τὸ σύμβολον γενικῶς πρὸς τούτοις ἰσχύει ὡς σημεῖον ἀναγνωρίσεως ἐκ μερίδος ἀνθρώπων εἰς θρησκευτικοὺς συλλόγους καὶ σωματεῖα διαφορῶν κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ τάξεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουν. Σύμβολον εἶναι ὅ,τι λέγομεν ἡμεῖς συνθηματικὸν σημεῖον, σημεῖον δηλαδή, δι' ὠρισμένον πνὰ σκοπὸν ἢ ἐκφρασιν ἰδανικοῦ. Ἡ σημαία φέρ' εἰπεῖν, εἶναι τὸ σύμβολον τῆς πατρίδος. Τὸ στέμμα ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ πληγίου ἢ ἐπὶ τοῦ πληγίου τοῦ ὀργάνου τῆς τάξεως ἐκπροσωπεῖ τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα τοῦ κράτους καὶ ἐν γένει τὴν ἐξουσίαν. Ἡ ζωὴ μας ἐξ ἄλλου εἶναι πλήρης συμβόλων. Ἐχομεν σύμβολα φυσικὰ καὶ σύμβολα κατὰ συνθήκην. Ἐχομεν σύμβολα ἐξυπηρετοῦντα τὸ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς καὶ σύμβολα ἀναφερόμενα εἰς τὸ συναίσθημα. Ἐχομεν σύμβολα διὰ τὸν νοῦν καὶ σύμβολα διὰ τὴν φαντασίαν. Ἐχομεν σύμβολα διὰ τὴν λογικὴν καὶ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Μάλιστα τὰ σύμβολα εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην δὲν ἐκπροσωποῦν πράγματα, ἀλλὰ σύνολα σχέσεων, ἐπὶ πλέον ἐκφράζουν τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὸν σαφέστερον τρόπον.

Τὸ σύμβολον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἐμπερικλείει δύο ἑτερογενῆ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συμβιβάζει αἶρον οὕτω τὴν ἑτερότητά των. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ μέσα εἰς τὴν συγκεκριμένην μορφήν τοῦ συμβόλου, μέσα εἰς τὸ εἰδικὸν καὶ πεπερασμένον χαρακτηριστικῶς ὑπηρετῶνται τὸ γενικὸν καὶ ἄπειρον. Ὡς λέγει χαρακτηριστικῶς ὁ Goethe⁷, μέσα εἰς τὸ σύμβολον ἐκπροσωπεῖται τὸ γενικόν, τὸ σύμβολον ἀποκαλύπτει διὰ τοῦ εἰδικοῦ τὸ ἀνεξιχνίαστον. Ἀλλὰ πῶς ἐπιτυγχάνεται αὐτὸς ὁ συμβιβασμὸς καὶ ἡ συμφιλίωσις τοῦ γενικοῦ μὲ τὸ συγκεκριμένον καὶ εἰδικόν «τόδε τι». Ἡ ἀπάντησις εἶναι πολὺ ἀπλή. Τὸ σύμβολον ἔχει ὄντολογικὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἀόρατον παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ἐκπροσωπεῖ.

Τὸ σύμβολον ὡς συγκεκριμένη μορφή ἐμπειρίας τινὸς ἢ πνευματικοῦ περιεχομένου ἀποκαλύπτει αὐτό, ἐνῶ συγχρόνως διὰ τῆς αἰσθητῆς παραστάσεώς του παραπέμπει νοερῶς τὸν θεατὴν εἰς τὸ συμβολισθέν. Τὸ

7. Πβ. *Maximen und Reflexionen*, σ. 314.

σύμβολον, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ «σημεῖον» ἐν γένει καὶ τὴν «εἰκόνα», εὐρίσκεται εἰς μίαν ἐνδιάμεσον θέσιν, διότι συνδυάζει ιδιότητες ἀμφοτέρων. Ὅπως ἀκριβῶς τὸ σημεῖον παραπέμπει εἰς τὸ σημαινόμενον, τὴν σημασίαν τοῦ ὁποίου ἐκφράζει, οὕτω καὶ τὸ σύμβολον ἀναφέρεται εἰς τὸ συμβολιζόμενον. Διαφέρει ὅμως τὸ σύμβολον τοῦ σημείου, διότι δὲν ἔχει μόνον δεικτικὸν καὶ παραπεμπτικὸν χαρακτήρα ὡς αὐτό, ἀλλὰ διαθέτει καὶ τὴν παραστατικὴν δύναμιν τῆς εἰκόνης. Ἡ εἰκὼν πάλιν ἔναντι τοῦ σημείου διαφέρει κατὰ τὸ ἑξῆς: ἡ εἰκὼν ἀποτελεῖ ὄντολογικὴν πραγματικότητα. Καίτοι προέρχεται ἐκ τῆς σχέσεως «εἰδώλου-ιδέας», καίτοι ἐκφράζει ιδέα νινά, ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀπλή μίμησις καὶ «τρίτον τι ἀπὸ τῆς ἀληθείας»⁸, ἀλλὰ ἀποκτᾷ ὄντολογικὴν πραγματικότητα ὡς ἀπορροή καὶ ἀπαύγασμα τῆς ιδέας.

Πράγματι, τὸ σύμβολον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς γλώσσης, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἀλληγορία καὶ ἡ προσωποποιία εἰς τὸν ὑψηλὸν λόγον τῆς ρητορικῆς, ἀποτελεῖ αὐθαιρεσίαν ἔναντι τῶν λογικῶν ἐννοιῶν καὶ λέξεων τῆς τρεχούσης χρήσεως. Κατὰ τὸν Kant, ἡ γλῶσσα εἶναι πλήρης ὁμοίων ἐμμέσων τρόπων παραστάσεως συμφώνως πρὸς μίαν ἀναλογίαν, μέσῳ τῆς ὁποίας ἡ ἐκφρασις δὲν περιέχει τὸ οὐσιαστικὸν σχῆμα διὰ τὴν ἐννοιαν, ἀλλὰ ἀπλῶς σύμβολόν τι διὰ τὴν διάνοησιν⁹. Τότε ἀκριβῶς, κατὰ τὸν φιλόσοφον, χρησιμοποιεῖται τὸ σύμβολον, ὅταν ἡ ἐννοια τοῦ καθαροῦ λόγου δὲν ἔχει οὐδεμίαν αἰσθητὴν ἐποπτείαν, ὅποτε τὸ σύμβολον, μὲ τὴν ἐνορατικὴν ιδιότητα¹⁰ τὴν ὁποία διαθέτει, ἐκφράζει ἔμμεσα τὴν ἀφηρημένην ἐννοιαν κατ' ἀναλογίαν¹¹. Καθ' ὅμοιον τρόπον ὁμλεῖ καὶ ὁ Hegel, λέγων ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ συμβόλου προδίδει ἀναλόγους σχέσεις μεταξὺ νοημάτων καὶ παραστάσεων προκαλοῦσα διὰ τῆς διαισθήσεως τὸ προανάκρουσμα τῆς λογικῆς ἐννοίας¹².

Δ. Ν. ΚΟΥΤΡΑΣ
(Ἀθῆναι)

8. ΠΛΑΤ., *Πολιτ.*, 597 e 7.

9. I. KANT, *Kritik der Urteilskraft*, Hamburg 1963, § 59, 212 (257).

10. *Αὐτόθι*, § 59, σ. 211 (255).

11. *Αὐτόθι*, § 59, σσ. 211 (255) καὶ 212 (256).

12. G. W. F. HEGEL, *Philosophische Propädeutik*, ἑπιμ. H. GLOCKNER, τ. 3.

LE LANGAGE ET LE MOT EN TANT QUE SYMBOLE

Résumé

Dans le domaine du langage, le symbole, tout comme l'allégorie et la personnification dans le style rhétorique, constitue une exagération par rapport aux concepts rationnels et les mots usuels. Le langage fourmille d'indirectes d'exprimer, selon quelque analogie, non point le concept essentiel, mais simplement un symbole qui le remplace. Il recourt à ce moyen quand l'entendement ne dispose pas de référence sensible. Le symbole représente alors, indirectement, grâce à sa particularité intuitive, le concept abstrait qui ne peut pas annoncer.

Dimitrios N. KOUTRAS